

Σχολή Επιστημών Υγείας - Τμήμα Βιοϊατρικών Επιστημών

Εισαγωγή στη Βιοηθική και την Ιατρική Δεοντολογία

Μάθημα 3^ο

Δρ Λέανδρος Λεφάκης

Δίκαιο και Ηθική

- Το Δίκαιο έχει δεσμευτικό χαρακτήρα ενώ η Ηθική δεν έχει.
- Υπάρχουν περιπτώσεις που το Δίκαιο και η Ηθική συμπίπτουν, δεν είναι όμως πάντοτε αναγκαίο. Έτσι, μπορεί μια πράξη να είναι παράνομη, να επιδοκιμάζεται όμως ηθικά.

Το Δίκαιο ως ηθικό *minimum*

- Το Δίκαιο στις περισσότερες περιπτώσεις δεν ενδιαφέρεται για τον **εσωτερικό κόσμο** του ανθρώπου, εν αντιθέσει με την Ηθική που απευθύνεται στον εσωτερικό κόσμο. Σε κάποιες λίγες περιπτώσεις το Δίκαιο ανιχνεύει τον εσωτερικό κόσμο (υπαιτιότητα, καλή πίστη).
- Η μη συμμόρφωση με το Δίκαιο επιφέρει (κρατικό) **εξαναγκασμό**, ενώ η μη συμμόρφωση με την Ηθική επιφέρει κοινωνική **αποδοκιμασία**.
- Το Δίκαιο εκφράζεται διά της παραπομπής στα **χρηστά ήθη**

Χρηστά ήθη

- Χρηστά ήθη είναι οι αντιλήψεις του μέσου κοινωνικού ανθρώπου για την ηθική
- Μέσω των χρηστών ηθών τα ηθικά παραγγέλματα γίνονται έμμεσα κανόνες δικαίου
- Μια δικαιοπραξία που αντίκειται στα χρηστά ήθη είναι απολύτως άκυρη (δεν παράγει έννομα αποτελέσματα) πχ. Μια αισχροκερδής δικαιοπραξία ή μια συμφωνία διάπραξης εγκλήματος

Βιοηθική

- Βιοηθική είναι ο κλάδος της επιστήμης που ασχολείται με τα ηθικά προβλήματα που προέκυψαν από τις νέες ανακαλύψεις της Βιολογίας / Βιοτεχνολογίας και τις εφαρμογές της Γενετικής Μηχανικής
- Αντικείμενο της είναι οι επεμβάσεις στο γενετικό υλικό, η κλωνοποίηση, κλινικές μελέτες, μεταμοσχεύσεις, υποβοηθούμενη αναπαραγωγή

Βιοηθική σήμερα

- Τα θέματα που εξετάζει η Βιοηθική είναι εξαιρετικά σοβαρά και θα πρέπει να αντιμετωπίζονται σε διακρατικό επίπεδο, ώστε “να μην αποτελέσουν παίγνιο στα χέρια ανεύθυνων με το αντικείμενο ούτε, πολύ περισσότερο, αντικείμενο εκμετάλλευσης”.
- Τα κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης συνέταξαν στο Ονιέδο το 1997 τη Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων και της Αξιοπρέπειας του Ανθρώπινου Όντος σε σχέση με τις εφαρμογές της Βιολογίας και της Ιατρικής. Η Σύμβαση επεκτάθηκε στο Παρίσι το 1998 με άρθρα που αφορούν στην κλωνοποίηση.
- Η UNESCO έχει, επίσης, διατυπώσει αντίστοιχες διατάξεις όπως η Διακήρυξη για το Ανθρώπινο Γονιδίωμα και Ανθρώπινα Δικαιώματα σύμφωνα με το άρθρο 10 της οποίας «Καμία έρευνα δε μπορεί να υπερισχύσει των θεμελιωδών ελευθεριών και της αξιοπρέπειας του ατόμου».

Ζήτημα νομικού πλαισίου

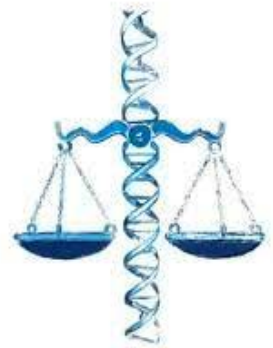
Σημειώνεται ότι οι εκρηκτικές ανακαλύψεις των επί μέρους κλάδων της Βιολογίας προηγήθηκαν κατά πολύ της νομικής επιστήμης, με συνέπεια το πεδίο εφαρμογών των επιτευγμάτων των βιολογικών επιστημών να καλύπτεται από ένα πολλάκις ασαφές έως ανύπαρκτο νομικό πλαίσιο.

Νομική βάση

Η νομική βάση για την δεοντολογία και ηθική προέρχεται από :

- ενωσιακούς κανονισμούς (π.χ. Οδηγίες ΕΕ για κλινικές δοκιμές, προστασία προσωπικών δεδομένων, βιοασφάλεια, κατοχύρωση βιοτεχνολογικών ευρεσιτεχνιών, κ.λπ.)
- διεθνείς συνθήκες και πρωτόκολλα (π.χ. η Διακήρυξη των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων, η Διακήρυξη του Ελσίνκι και η Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική - Οβιέδο).

Σκοπός

- Σκοπός είναι η ελαχιστοποίηση των εθνικών διαφορών στην έρευνα, η εναρμόνιση των κρατών-μελών και η μεγιστοποίηση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών του ατόμου.
- Εξάλειψη νομοθετικών και ερμηνευτικών ασαφειών
- Ο αναστοχασμός για τη σχέση πολιτισμού / φύσης

Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής (1998)

- Στην Ελλάδα τα θέματα ηθικής και δεοντολογίας στην έρευνα, κυρίως στις βιοϊατρικές επιστήμες, εξετάζονται από την Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, αλλά και από άλλους φορείς (πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα), πολλά από τα οποία έχουν συστήσει Επιτροπές Ηθικής και Δεοντολογίας.
- Η ΕΕΒ έχει ήδη δημοσιεύσει στον δικτυακό της τόπο (bioethics.gr) Εισηγήσεις και Γνώμες για θέματα, όπως Ηθική της Έρευνας στις Βιολογικές Επιστήμες, Βλαστοκύτταρα: βιοϊατρική έρευνα και κλινική ιατρική, Επιτροπές Ηθικής και Δεοντολογίας, Γονιδιωματική Τροποποίηση / τεχνολογία CRISPR.

- Σκοπός της είναι η «διαρκής παρακολούθηση των θεμάτων που σχετίζονται με τις εφαρμογές των βιολογικών επιστημών και τη διερεύνηση των ηθικών, κοινωνικών και νομικών διαστάσεων και επιπτώσεών τους».
- Η ΕΕΒ ασκεί αποκλειστικά συμβουλευτικές αρμοδιότητες προς οποιοδήποτε όργανο της Πολιτείας, για θέματα σύνδεσης βιολογικών επιστημών και κοινωνικών αξιών, είτε με δική της πρωτοβουλία είτε κατόπιν αιτήματος. Αποτελείται από εννέα επιστήμονες (γιατρούς, νομικούς, βιολόγους) και διαθέτει ειδικούς συμβούλους επί βιολογικών και νομικών ζητημάτων.

Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής II

- Συγκεκριμένα, η Επιτροπή παρακολουθεί και επεξεργάζεται τα ηθικά, κοινωνικά και νομικά ζητήματα που προκύπτουν από τη διαρκή και ταχύτατη εξέλιξη της βιολογίας, της βιοϊατρικής, της γενετικής και της βιοτεχνολογίας, και εκδίδει σχετικές εισηγήσεις τόσο για την ενημέρωση των πολιτών, όσο και για την υποστήριξη συναφών κρατικών πολιτικών.
- Στο πλαίσιο αυτό, συνεργάζεται με εθνικούς και διεθνείς οργανισμούς για θέματα πολιτικής και συντονίζει επιμέρους επιτροπές βιοηθικής της χώρας που εξειδικεύονται σε ειδικούς τομείς.
- Οι μέχρι σήμερα εισηγήσεις της Επιτροπής αφορούν, μεταξύ άλλων, τη συναίνεση στη σχέση ιατρού-ασθενούς, τη διαχείριση του βιολογικού πλούτου, την ηθική της έρευνας στις βιολογικές επιστήμες, τη χρήση γενετικών δεδομένων στην ιδιωτική ασφάλιση, την προγεννητική και προεμφυτευτική διάγνωση, τις συλλογές σμφαλοπλακουντιακού αίματος, τις τράπεζες βιολογικού υλικού ανθρώπινης προέλευσης, την τεχνητή παράταση της ζωής, τις μεταμοσχεύσεις και τον κώδικα ιατρικής δεοντολογίας.
- Η Επιτροπή διοργανώνει ενημερωτικές εκδηλώσεις και online διαβουλεύσεις, εκδίδει βιβλία, καθώς και το μηνιαίο ενημερωτικό newsletter "ΒΙΟ-ΗΘΙΚΑ".

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΒΙΟΗΘΙΚΗΣ

HELLENIC REPUBLIC
NATIONAL BIOETHICS COMMISSION

Βιοδίκαιο (Κουμάντος 2013)

- Συνυφασμένο με τη βιοηθική (Biolaw – Biodroit)
- Ύλη του αποτελεί η *έννομη διαχείριση του φαινομένου της ζωής*
- Πώς; Μέσω ενός συνόλου κανόνων για τη ρύθμιση των **επεμβάσεων** στη βιολογική (γενετική) ιδιοσυστασία των ειδών
- Επέμβαση σημαίνει είτε λήψη γενετικών πληροφοριών είτε μεταβολή της γενετικής ιδιοσυστασίας

- Λήψη γενετικών πληροφοριών:
  - διαπίστωση χαρακτηριστικών DNA
  - διαχείριση ιατρικών δεδομένων

- Μεταβολή ιδιοσυστασίας:
  - άμβλωση, ευθανασία
  - τροποποίηση γονιδιώματος
  - μεταμοσχεύσεις
  - υποβοηθούμενη αναπαραγωγή

Βιολογική αυτονομία

- Από τη στιγμή αποδέσμευσης από τον μητρικό οργανισμό
- Τότε το ον αποκτά ιδιότητα φυσικού προσώπου
- Απολαμβάνει δικαιώματα και αναλαμβάνει υποχρεώσεις
- Αποκτά αυτονομία (χώρος ελεύθερης ύπαρξης και δράσης) και δη **βιολογική αυτονομία** (ελέγχει τα δεδομένα και τις λειτουργίες της βιολογικής του υπόστασης)
- Η βιολογική αυτονομία οριοθετείται από την αρχή (εάν το ον γεννηθεί ζωντανό) μέχρι το τέλος (εγκεφαλικός θάνατος) της ύπαρξης

Αυτονομία εμβρύου

- Το ότι το ανθρώπινο έμβρυο δεν αναγνωρίζεται από το δίκαιο ως πρόσωπο, δεν σημαίνει ότι είναι αδιάφορο για το δίκαιο και την έννομη τάξη
- Απολαμβάνει ξεχωριστό καθεστώς προστασίας
- Εν δυνάμει πρόσωπο, αν και πράγμα

Πηγές βιοδικαίου

- Το Σύνταγμα της Ελλάδας (άρθρο 5 παρ. 5)
- Το διεθνές δίκαιο
- Το δίκαιο της ΕΕ
- Το εθνικό δίκαιο

5 παρ. 5 Σ

«Καθένας έχει δικαίωμα στην προστασία της υγείας και της γενετικής του ταυτότητας. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την προστασία κάθε προσώπου έναντι των βιοϊατρικών παρεμβάσεων».

- δικαίωμα στην προστασία της γενετικής του ταυτότητας
- δικαίωμα στην προστασία έναντι των βιοϊατρικών παρεμβάσεων

Πλειάδα συνταγματικών διατάξεων (αξία, ισότητα, αξιοπρέπεια, προσωπικότητα, υγεία, οικονομική ελευθερία, προστασία προσωπικών δεδομένων, περιβάλλον)

ΣΥΝΤΑΓΜΑ
ΤΗΣ
ΕΛΛΑΔΑΣ

Όπως αναθεωρήθηκε με το Ψήφισμα
της 25ης Νοεμβρίου 2019
της 9^{ης} Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων

Ανθρώπινη αξία (2 παρ. 1 Σ)

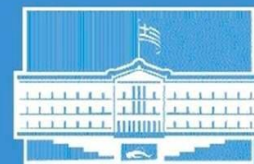
Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας.

- η αποσαφήνιση της ανθρώπινης αξίας
- η τοποθέτησή της ως στο «ακρότατο ηθικό κράσπεδο»

Πότε θίγεται

- με την εμπορευματοποίηση του γενετικού υλικού
- όταν η βιολογική υπόσταση του ανθρώπου αναλύσκεται όχι προς το συμφέρον του ιδίου, αλλά προς το συμφέρον τρίτων και μετατρέπεται σε «μέσο» για εξυπηρέτηση εμπορικών σκοπών

ΣΥΝΤΑΓΜΑ

Ελληνικό Δίκαιο

Η ελληνική νομοθεσία κινείται πιστά στο πλαίσιο των κειμένων που διέπουν το ευρωπαϊκό δίκαιο

- Έχουν κυρωθεί:
  - α) Οικουμενική Διακήρυξη της UNESCO για το ανθρώπινο γονιδίωμα (1997)
  - β) Σύμβαση για τη βιολογική ποικιλότητα ΟΗΕ (Σύμβαση του Ρίο)
  - γ) Σύμβαση για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη βιοϊατρική (Σύμβαση του Oviedo) του 1997 και τα πρωτόκολλά της για κλωνοποίηση (Παρίσι 1998), μεταμοσχεύσεις ιστών και οργάνων (2005)
- Έχει ενσωματωθεί η Οδηγία 98/44/ΕΚ

Μέθοδοι κλωνοποίησης

Οδηγία 98/44/EK

άρθρο 6 παρ. 2 (α) «δεν κατοχυρώνονται ... με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας ... οι μέθοδοι κλωνοποίησης ανθρώπων».

Αιτιολογική σκέψη 40 Προοιμίου « ... η γονιδιακή επέμβαση στον άνθρωπο και η κλωνοποίηση ανθρώπων είναι αντίθετες με τη δημόσια τάξη και τα χρηστά ήθη ...»

Αιτιολογική σκέψη 41 Προοιμίου «... μέθοδος κλωνοποίησης είναι κάθε μέθοδος, συμπεριλαμβανομένων των τεχνικών διαίρεσης εμβρύων, που αποσκοπεί στη δημιουργία ανθρώπου, με τις ίδιες πυρηνικές γενετικές πληροφορίες με άλλο άνθρωπο ζώντα ή νεκρό ...»

Κλωνοποίηση

Ζητήματα

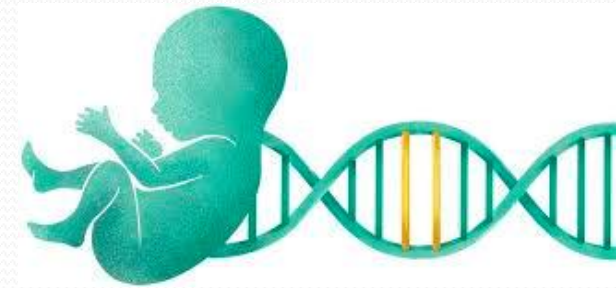
- α) αποκλείεται μόνον η αναπαραγωγική ή και η θεραπευτική κλωνοποίηση ;
- β) ποια είναι η ερμηνεία του όρου «ανθρώπινο ον»;
- γ) αν θεωρήσουμε ότι το «ανθρώπινο ον υφίσταται από την εμβρυϊκή του κατάσταση» από πότε ξεκινά αυτή;

Ελληνική έννομη τάξη και γενετικό υλικό

Σύμφωνα με το Ελληνικό δίκαιο η λήψη γενετικού υλικού επιτρέπεται από:

- πτωματικό εμβρυϊκό ιστό
- από **περισσευόμενα έμβρυα** μετά από διαδικασία τεχνητής αναπαραγωγής
- από το ίδιο το **πρόσωπο** κατά τη διάρκεια της ζωής του (χαριστική πράξη)

Σύμβαση Οβιέδο (1997)

- Αφορά στα **ανθρώπινα δικαιώματα** και τη **βιοϊατρική**
- Κυρώθηκε από την Ελλάδα (ν. 2619/1998) και έχει **υπερνομοθετική ισχύ**
- Προστατεύεται η **γενετική ιδιοσυστασία** του ανθρώπου, δηλαδή το σύνολο των κληρονομικά μεταβιβαζόμενων πληροφοριών
- Προστατεύεται η **αυτονομία του ατόμου** υπό την ιδιότητα του ως ασθενούς ή υποκειμένου πειραματικών ερευνών
- Απαγορεύεται η **εμπορευματοποίηση του ανθρώπου**
- Απαγορεύεται η **άνευ ορίων ιατρική έρευνα** και η υπαγωγή του ατόμου σε επώδυνες θεραπευτικές διαδικασίες **χωρίς προηγούμενη συναίνεση**

Διακήρυξη UNESCO για βιοηθική (2006)

- Αναγνώριση της αξίας του ανθρώπου και των θεμελιωδών δικαιωμάτων απέναντι σε πολιτισμικές ιδιαιτερότητες οι οποίες υιοθετούν διαφορετικές προσεγγίσεις ως προς τη μεταχείριση της ζωής
- Αυτονομία προσώπου
- Ωφέλεια ασθενούς
- Ιδιωτικότητα – Ισότητα – Δίκαιη μεταχείριση
- Αποφυγή διακρίσεως
- Προστασία περιβάλλοντος, βιόσφαιρας, βιοποικιλότητας

Δύο σημεία

Άρθρο 7 - Προστασία ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων.

Καμία εταιρεία έχει δικαίωμα να ζητήσει γενετική αποτύπωση για να ασφαλίσει κάποιον.

Το κάθε άτομο έχει δικαίωμα να μένουν απόρρητα τα στοιχεία του.

Άρθρο 12 - Σκοπός της έρευνας.

Μια έρευνα που έχει σκοπό το οικονομικό όφελος, τίθεται σε αμφιβολία. Η έρευνα είναι μέσον για έναν σκοπό. Η έρευνα κατ' αρχάς πρέπει να αποσκοπεί στην αξία της υγείας και δεύτερον τα οφέλη να είναι οικουμενικά, (π.χ. το κόστος των φαρμάκων κατά πόσο πρέπει να είναι υψηλό ώστε ο άλλος δεν μπορεί να το πάρει).

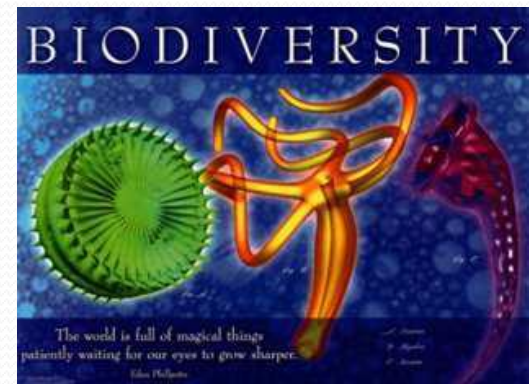
Τα κράτη οφείλουν να διαφυλάξουν ότι τα αποτελέσματα της έρευνας δεν θα χρησιμοποιηθούν για μη ειρηνικούς σκοπούς

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

Σύμβαση του Ρίο (1992)

- Ως "βιολογική ποικιλότητα" νοείται η ποικιλία των ζώντων οργανισμών πάσης προελεύσεως περιλαμβανομένων, μεταξύ άλλων, χερσαίων, θαλασσίων και άλλων υδατικών οικοσυστημάτων και οικολογικών συμπλεγμάτων, των οποίων αποτελούν μέρος. Επίσης, περιλαμβάνεται η ποικιλότητα εντός των ειδών, δηλαδή μεταξύ ειδών και οικοσυστημάτων, αλλά και των γενετικών πόρων
- Οι σκοποί της Σύμβασης είναι ο δίκαιος και ισότιμος καταμερισμός των πλεονεκτημάτων που θα προκύψουν από τη χρήση των γενετικών πόρων, συμπεριλαμβανομένης και της ενδεδειγμένης πρόσβασης σε αυτούς τους πόρους και της μεταφοράς σχετικών τεχνολογιών, λαμβάνοντας υπόψη όλα τα δικαιώματα επί των πόρων αυτών και επί των τεχνολογιών και των ανάλογων χρηματοδοτήσεων.
- Προστασία έρευνας

Γενετικές επεμβάσεις

- Τα «αινίγματα» του γενετικού υλικού δεν είναι άλυτα
- Η γενετική τεχνολογία έχει διαβεί το κατώφλι της αναμενόμενης εξέλιξης
- Πολλές οι αντιπαραθέσεις
- Από τη δεκαετία του 1980 (σημ. παιδιά IVF από το 1978) υπάρχουν ειδικές νομοθεσίες, οι οποίες εξελίσσονται

Νομικό πλαίσιο

- Ασαφές έως ανύπαρκτο νομικό πλαίσιο όσον αφορά τις γενετικές επεμβάσεις
- Πολλοί αμφισβητούν ότι το δίκαιο μπορεί να παρακολουθήσει τις εξελίξεις της τεχνολογίας
- Ζητούμενο είναι η επιδίωξη ηθικής ομοφωνία και η συνεννόηση
- Στάθμιση

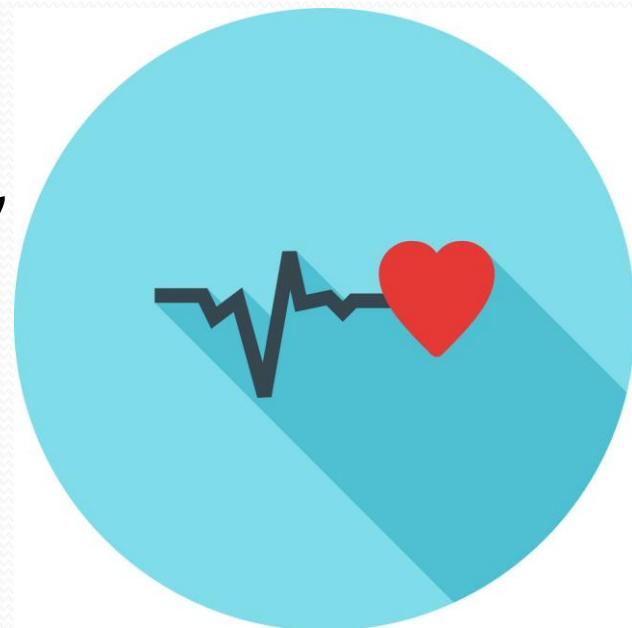
Υγεία

- Σύμφωνα με τον ορισμό που διατυπώθηκε στο καταστατικό του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (1946) υγεία είναι «η κατάσταση της πλήρους σωματικής, ψυχικής και κοινωνικής ευεξίας και όχι μόνο η απουσία ασθένειας ή αναπηρίας». Έτσι, η έννοια της υγείας, δεν αποδίδεται μόνο από την ιατρική, αλλά και από άλλους παράγοντες όπως είναι το περιβάλλον, η οικονομία, η εργασία κ.α.
- Το πώς ορίζεται βέβαια η υγεία και η ασθένεια ως κοινωνική αναπαράσταση διαφέρει ανάλογα με τις πολιτιστικές διαφορές, τις ιδέες και πεποιθήσεις, την εκπαίδευση και την παιδεία αλλά και τις (θρησκευτικές) αντιλήψεις για τη ζωή, το θάνατο, την αμαρτία, την τιμωρία, καθώς και τις αντιλήψεις για το σώμα για τα όρια του, την καθαριότητα, την εικόνα του, το φύλο του που υπάρχουν σε κάθε κοινωνία.

Υγεία και προστασία της

- Η προστασία της υγείας ανάγεται στην ίδια την προστασία (της αξίας) του ανθρώπου
- Η υγεία δικαιολογεί κατ' αρχήν κάθε ιατρική επέμβαση για τη διαφύλαξή της
- Επομένως, έννοιες όπως η ευγονική ή η αναπαραγωγική κλωνοποίηση δεν έχουν δικαίικό έρεισμα γιατί δεν σχετίζονται με την υγεία
- Οι αισθητικές επιλογές εξαιρούνται, αφού συνιστούν αποδεκτές εκδηλώσεις της ανάπτυξης της προσωπικότητας

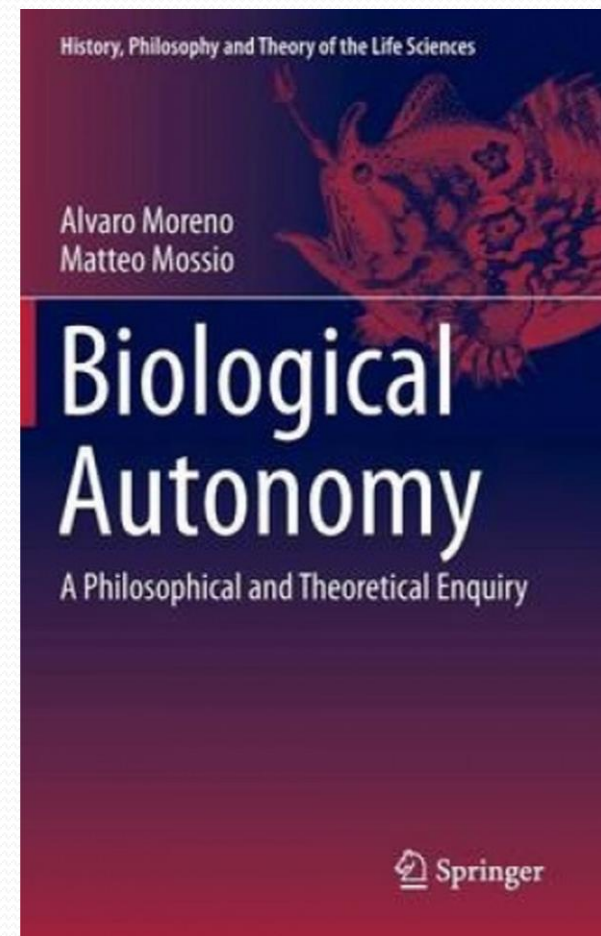
Αξία διαφορετικότητας

- Αξία δομικής σημασίας για τον άνθρωπο
- Εδράζεται στη μοναδικότητα της προσωπικότητας εκάστου
- Ελευθερία προσώπου να προσανατολίσει την αυτονομία του
- Φορέας της ανθρώπινης αξίας
- Αντίθεση σε μεθόδους ευγονικής και υποβίβασης του ανθρώπου σε μέσο
- Κοινός παρονομαστής η **προστασία της υγείας** και ως ατομικό και ως κοινωνικό δικαίωμα

THE VALUE OF DIFFERENCE.

Βιολογική αυτονομία

- Από τη στιγμή αποδέσμευσης από τον μητρικό οργανισμό το ον αποκτά ιδιότητα φυσικού προσώπου
- Απολαμβάνει δικαιώματα και αναλαμβάνει υποχρεώσεις
- Αποκτά αυτονομία (χώρος ελεύθερης ύπαρξης και δράσης) και δη **βιολογική αυτονομία** (ελέγχει τα δεδομένα και τις λειτουργίες της βιολογικής του υπόστασης)
- Η βιολογική αυτονομία οριοθετείται από την αρχή (εάν το ον γεννηθεί ζωντανό) μέχρι το τέλος (εγκεφαλικός θάνατος) της ύπαρξης

Αρχή

- Τη στιγμή που το έμβρυο αποδεσμεύεται από τον μητρικό οργανισμό, αναγνωρίζεται από το δίκαιο ως «φυσικό πρόσωπο».
- Απολαμβάνει δικαιώματα και αναλαμβάνει υποχρεώσεις
- Αποκτά αυτονομία και δη βιολογική αυτονομία, που σημαίνει ότι, κατ' αρχήν, αποκλείονται επεμβάσεις τρίτων

Είναι δικαιολογημένη η τοποθέτηση της αρχής του ανθρώπου στη γέννηση;

- Το Σύνταγμα και τα νομοθετικά κείμενα δεν βοηθούν στην απάντηση του ερωτήματος
- Κάνουν λόγο μόνον για «αξία», «ζωή», «άνθρωπο»
- Πριν από τη γέννηση το ανθρώπινο έμβρυο εξαρτάται οργανικά κατ' απόλυτο τρόπο από τον μητρικό οργανισμό, στερείται της απόλυτης βιολογικής αυτονομίας
- Μετά τη γέννηση αποκτά βιολογική αυτονομία, ακόμα και αν θεωρείται ανίκανο να συντηρήσει τον εαυτό του (δηλ. ελλείπει η αυτοκαθοριστική ικανότητα)

Τέλος

- Ο θάνατος σημαίνει το τέλος του προσώπου
- Θάνατος σημαίνει αναίρεση του βιολογικού και του διανοητικού στοιχείου
- Για το δίκαιο ως θάνατος νοείται ο εγκεφαλικός θάνατος (ανεπανόρθωτη βλάβη του εγκεφαλικού στελέχους)
- Ο άνθρωπος παύει να αποτελεί υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων
- Γίνεται *res*

Ο ρόλος της ιατρικής

- Πολλές λειτουργίες του ανθρώπου έχουν περάσει στην «επικράτεια» της ιατρικής, έχουν δηλαδή απελευθερωθεί (μερικώς ή ολικώς) από την τελεολογία της φύσης
- Η ιατρική αποσκοπεί στην απαλλαγή του ανθρώπου από τη φυσική φθορά, την επιλογή μιας πορείας διαφορετικής από αυτήν που μας επιβάλλει η φύση

Τέλος
3ου Μαθήματος